

ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИЧКИ ИШТЕР
МИНИСТРЛИГИНИН МИЛИЦИЯНЫН ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ
АТЫНДАГЫ АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.22.648 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК:34:342:347.991

Сабитова Жамиля Сабитовна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СОТ СИСТЕМАСЫНДАГЫ
АДИСТЕШТИРИЛГЕН СОТТОР**

12.00.11 – сот бийлиги, прокурордук көзөмөл,
укук коргоо ишмердүүлүгүн уюштуруу

Юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек-2024

Диссертациялык иш Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Юридикалык институтунун Жазык процесси, сот жана прокурордук ишмердүүлүк кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Керезбеков Канат Керезбекович**
юридика илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер: **Маматазизова Нурила Кубанычбековна**
юридика илимдеринин доктору, доцент,
Кыргыз Республикасынын ИИМдин милициянын
генерал-майору Э.А. Алиева атындагы Академиясынын
окуу жана илимий иштер боюнча начальнигинин орун
басары

Булеулиев Бахтияр Тулегенович
юридика илимдеринин доктору, профессор,
Esil University укук кафедрасынын профессору

Жетектөөчү мекеме: Кунаев университетинин жазык-укуктук дисциплиналар
жана укук коргоо ишмердүүлүгү кафедрасы, дареги:
Алматы ш. Курмангазы көчөсү, 107

Диссертациялык иш **2024-жылдын «29»-мартында саат 13.00дө** Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.22.648 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек ш., Чүй пр., 180 а, конференц-зал (412-ауд.).

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан, дареги: 720001, Бишкек ш., Чүй пр., 180 а жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын илимий китепканасынан, дареги: 720083, Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1а, ошондой эле <https://vak.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын «28»-февралында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
ю.и.к., доцент

Анаркулова Э.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын Конституциясында Кыргызстан укуктук мамлекет, адам, анын укуктары жана эркиндиктери эң жогорку баалуулук болуп саналат деген жобону бекитүү сотко өзгөчө мааниге ээ болгон – адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоону камсыз кылуу милдетин жүктөйт. Тактап айтканда, 2021-жылдын 5-майындагы КР Конституциясынын 23-беренесинин 1-бөлүгүндө «Адам укуктары жана эркиндиктери ажыратылгыс жана алар ар бир адамга төрөлгөндөн баштап таандык. Алар абсолюттук, ажыратылгыс жана кимдир бирөөнүн кол салуусунан мыйзам жана сот аркылуу корголгон деп таанылат».

Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын сот системасынын алдында өзгөчө курч турган көйгөйлөрдүн көп түрдүүлүгүнүн ичинен сот органдарынын, анын ичинде адистештирилген соттордун ишинин натыйжалуулугун камсыз кылуу проблемалары өзгөчөлөнүп турат.

Адистештирилген соттордун калыптанышы КР Конституциясынын 61-беренесинин 1-бөлүгүндө бекитилген соттук коргонуу укугун камсыз кылуу механизминин зарыл элементтеринин бири болуп саналат. Ушул беренеге ылайык «Ар бир адамга Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган укуктары менен эркиндиктерин сот аркылуу коргоого кепилдик берилет».

Кыргыз Республикасы көз карандысыздык мезгилинде жүргүзүлүп жаткан соттук реформаларда Кыргыз Республикасында башка өлкөлөрдүн сот системасынан айырмаланган сот системасы түзүлгөн. Тактап айтканда, көз карандысыздык мезгилинде КР Конституциялык соту, арбитраждык соттор, аскер соттору, райондор аралык соттор, администрациялык соттор сыяктуу адистештирилген соттор түзүлгөн. Бул соттор (аскердик, райондор аралык жана администрациялык соттордон тышкары) жалпы юрисдикциядагы соттордон толук өз алдынчалуулук принцибинин негизинде түзүлгөн жана иштеген мезгилинде мамлекеттик механизмдин ажырагыс бөлүгү болуп калган.

XX кылымдын 90-жылдары өз алдынча жаңы адистештирилген соттордун түзүлүшү Кыргыз Республикасынын эгемендүү мамлекет катары калыптанышы менен бир мезгилде болгон. Бирок, бүгүнкү күнгө чейин ата мекендик илимде адистештирилген соттор жөнүндө толук түшүнүк иштелип чыккан эмес. Адистештирилген соттордун кээ бир түрлөрү боюнча диссертациялык изилдөөлөр болгон, мисал катары КР Конституциялык сотунун ишмердүүлүгүн келтирсе болот.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы Кыргыз Республикасынын сот системасында адистештирилген соттордун пайда болуу жана өнүгүү

проблемаларын жана перспективаларын комплекстүү изилдөөнүн зарылдыгын алдын ала аныктаган.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Бул изилдөө демилгелүү болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты адистештирилген соттор түшүнүгүн, укуктук табиятын, анын сот системасындагы жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлигинин бүтүндөй механизмдеги ордун жана ролун талдоо, адистештирилген соттордун натыйжалуу ишине тоскоол болуп жаткан проблемаларды ачуу, ошондой эле адистештирилген соттордун ишин андан ары өнүктүрүү боюнча сунуштарды негиздөө болуп саналат.

Коюлган максатка жетүү төмөнкү негизги **милдеттерди** чечүүгө жардам берет:

- адистештирилген соттордун теориялык-укуктук мүнөзүн иликтөө;
- соттук коргоону уюштуруу-укуктук камсыздоо механизмде, ошондой эле мамлекетте бийликти бөлүштүрүү системасында адистештирилген соттордун ордун жана ролун талдоо;
- Кыргыз Республикасында адистештирилген соттордун тарыхый-укуктук өнүгүүсүн талдоо;
- адистештирилген соттордун ишин ченемдик-укуктук жөнгө салуунун негиздерин талдоо;
- адистештирилген соттордун ишинин негизги проблемаларын, өз ара, ошондой эле жалпы юрисдикциядагы соттор менен өз ара аракеттенүүнү кароо жана бул проблемаларды чечүүгө мамилелерди иштеп чыгуу;
- практикалык сунуштарды иштеп чыгуу үчүн адистештирилген соттордун ишинин чет өлкөлүк тажрыйбасын иликтөө;
- Кыргыз Республикасында адистештирилген соттордун өнүгүү перспективасынын мүнөздөмөсүн берүү.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы бул иш Кыргыз Республикасындагы адистештирилген соттордун уюштуруу-укуктук өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн ачып берген жана системалаштырган учурдагы алгачкы илимий изилдөөлөрдүн бири болуп саналат. Теориялык-укуктук кубулуш катары адистештирилген сотторго комплекстүү изилдөө жүргүзүлдү, Кыргыз Республикасындагы адистештирилген соттор институтунун практикалык жана теориялык проблемаларына, анын ичинде бул органдардын түзүлүшү жана иштеши, алардын жалпы юрисдикциядагы соттор менен өз ара аракеттенүү маселелерине, Кыргыз Республикасында өнүгүү перспективаларына комплекстүү көз караштар белгиленди.

Диссертациянын практикалык мааниси изилдөөнүн жүрүшүндө алынган тыянактар жана алардын негизинде түзүлгөн адистештирилген соттордун табиятын жана анын Кыргыз Республикасынын сот системасындагы ордун аныктоо боюнча практикалык сунуштар мыйзамдарды андан ары

өркүндөтүүнүн жүрүшүндө эске алынышы, адистештирилген соттордун, Кыргыз Республикасынын сот бийлигинин бүтүндөй алганда ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга өбөлгө түзүшү мүмкүн экендигинде турат.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдары мамлекеттин жана укуктун теориясын, Кыргыз Республикасынын конституциялык укугун, чет өлкөлөрдүн конституциялык укугун, укук коргоо органдарын, ошондой эле адистештирилген соттордун ишине тиешеси бар башка атайын курстарды окутууда окуу процессинде колдонулушу мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөнүн коргоого чыгарылган негизги **жоболору**:

1. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде адистештирилген соттордун сот бийлигин жүзөгө ашыруучу жана укук субъекттеринин ортосундагы иштердин белгилүү категорияларын чечүү боюнча ыйгарым укугу бар өзгөчө мамлекеттик органдар катары автордук аныктамасы берилет, ал өзгөчө процесстик формаларда жүзөгө ашырылат, аны жүзөгө ашыруунун натыйжасында милдеттүү юридикалык күчкө ээ болгон сот актысы кабыл алынат.

2. Мамлекеттик бийликтин механизмдеги адистештирилген соттордун татаал табияты, ошону менен азыркы Кыргызстанда адистештирилген соттордун ченемдик укуктук уюштурулушунун өзгөчөлүктөрү биринчи жолу негизделди.

3. Кыргызстандын тажрыйбасы сот бийлигин уюштуруунун өзгөчө моделин көрсөтүп турат, мында, эреже катары, өзүнүн жогорку сот органдарына ээ болгон бир нече автономдуу подсистемалардын иштеши мүнөздүү. Адистештирилген соттор түрүнө жараша жалпы юрисдикциядагы соттордун тутумунда жана өз алдынча соттор катары да болушу мүмкүн.

4. Кыргыз Республикасында адистештирилген сотторду түзүү жана өнүктүрүү үчүн адистештирилген сотторду өнүктүрүүнүн мамлекеттик концепциясын иштеп чыгуу зарылдыгы негизделген. Бул үчүн илимий доктриналарга, чет өлкөлүк мыйзамдарга жана тажрыйбага кайрылуу керек.

5. Азыркы этапта Кыргыз Республикасынын адистештирилген сотторун өнүктүрүүнүн автордук концепциясы негизделген, ал сот адилеттигин көпчүлүк бөлүгүндө адистештирилген соттор тарабынан жүзөгө ашыруу зарылдыгын; жер-жерлерде адистештирилген соттордун жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууну камтыйт ж.б.

6. Айрым учурларда адистештирилген сот органдарын түзүүгө конкреттүү тарыхый шарттар себеп болуп жатат деп негизделет. Кыргызстанда адистештирилген соттордун түзүлүү жана иштөө тарыхы адистештирилген сотторду түзүү жана жоюу үчүн белгилүү бир жагдайлар түзүлгөндүгүн көрсөтүп турат.

7. Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун укуктук абалын, анын мамлекеттик жана сот бийлик органдарынын тутумундагы өзгөчө ордун жана арналышын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Конституциясында

белгиленген компетенциясын талдоо Кыргыз Республикасынын Конституциясында Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө өзүнчө бөлүм бөлүп берүүнү сунуш кылууга негиз берет.

Издөнүүчүнүн юридикалык илимге кошкон **жеке салымы** изилдөөнүн жаңылыгы, адистештирилген сотторду уюштуруу жана алардын иши жаатындагы актуалдуу маселелерди чечүү менен аныкталат. Коргоого алып чыгуучу жоболор диссертант тарабынан жекече иштелип чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын **апробациялоо**. Изилдөөнүн негизги жоболору автордун илимий басмаларга жарыялоо, эл аралык илимий жана илимий-практикалык конференцияларда чыгып сүйлөө процессинде чагылдырылган жана апробациядан өткөн.

Диссертациянын негизги жоболору КР Президентине караштуу УАК тарабынан сунушталган илимий журналдарда чыгарылган 8 илимий макалада, ошондой эле жакынкы чет өлкөлөрдүн илимий басылмаларында чагылдырылган.

Иштин структурасы. Диссертация КР Президентине караштуу УАК тарабынан коюлган талаптарга ылайык аткарылды. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутундулардан жана пайдаланган адабияттардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделет, анын максаттары жана милдеттери аныкталат, иштин практикалык мааниси мүнөздөлөт, коргоого коюлган негизги жоболор түзүлөт, жүргүзүлгөн изилдөөнүн апробациясынын жыйынтыктары келтирилет, диссертациянын структурасы жана көлөмү көрсөтүлөт.

Биринчи бап «Кыргыз Республикасында адистештирилген сотторду реформалоонун өнүгүүсү жана тажрыйбасы» - Кыргыз Республикасында адистештирилген соттор түшүнүгү, укуктук табияты, калыптанышы жана өнүгүшү, адистештирилген сотторду реформалоодогу эл аралык стандарттар жана чет өлкөлүк тажрыйба каралат.

Биринчи баптын «Адистештирилген соттор түшүнүгү жана функциялары» деп аталган **биринчи бөлүмүндө** адистештирилген соттор түшүнүгүнө жана функциясына тиешелүү ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын илимий эмгектери талданат.

Иште сот реформасын жүргүзүү ар кандай укуктук жана уюштуруучулук чечимдерди, бул чөйрөдөгү мыйзамдарды олуттуу өзгөртүүнү талап кылгандыгы көрсөтүлгөн. Реформанын жүрүшүндө түзүлгөн бир катар маселелер чечилгенине карабастан, айрымдары азырынча ишке ашыруу стадиясында. Азырынча чечилбеген мындай милдеттердин бири адистештирилген сотторду түзүү болуп саналат.

Соттук коргоону уюштуруу-укуктук камсыздоо механизмдинде, ошондой эле мамлекетте бийликти бөлүштүрүү системасында адистештирилген сотторду уюштуруу жана алардын иши боюнча жүргүзүлгөн изилдөө сот тутумунун жана бүтүндөй сот түзүлүшүнүн теориялык негиздерин өнүктүрүүгө салым кошкон ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуу укук таануучулардын илимий изилдөөлөрүнө негизделген.

Соттордун, анын ичинде адистештирилген соттордун мамлекеттик бийлик механизмдиндеги ордун көрсөтүү проблемасына карата жалпы ыкмаларды аныктоо максатында укуктун жалпы теориясы жаатындагы чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектери, атап айтканда Л. А. Баталова, Л. Белоголовый, А. Боровиковский, Д.Х. Валеева, И.К. Гамбург, В. Головин, А.Х. Гольмстен, В.М. Гордон, Ю.И. Гринько, Е.М. Донцова, А.К. Ермакова, К.И. Малышева, А.Ч. Малько, Н.И. Матузов, А. Мирлес, Е.Г. Натахина, Е.А. Нефедьев, О.М. Олейник, Б.Я. Полонский, В.А. Рязановский, П. Цитович, Г.Ф. Шершеневич, М.В. Шымановский, Т.М. Яблочков жана башкалардын эмгектери талдоого алынды.

Чет өлкөлөрдө сот бийлигин уюштуруу системасында соттордун, анын ичинде адистештирилген соттордун ордун жана ролун изилдөөнүн жалпы теориялык негизи катары Д.Г. Аверченко, М. В. Баглай, А.Д. Бойков, М.И. Брагинский, В.В. Витрянский, А.А. Власов, А.В. Гуценко, А.А. Добровольский, А. Жилин, Н.И. Клейн, В.А. Ковалев, А.А. Мельников, В.С. Поздняков, М. К. Треушников, М. А. Овечкин, Д.А. Фурсов, М. С. Шакарян, К.С. Юдельсон, В.В. Яркое сыяктуу чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектери пайдаланылган.

Кыргыз Республикасында бул проблеманын ар кандай маселелери азыркы ата мекендик окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган, алар: А.А. Арабаев, З. Ш.Бейшеналиев, Ж.А. Бокоев, Э.Э. Дуйсенов, Ж.М. Джаманкулов, Д.С. Жумалиева, Г.Т. Исакова, К.К. Кerezбеков, Э.А. Кочкарова, Р.Мадалиев, С.М. Муратбекова, Ч.А. Мусабекова, Р.М. Мырзалимов, К.Н. Нурбеков, Э.Н. Рахимбаев, Б.Дж. Рысмендеев, И.А. Рыскулов, Э.Э. Садыкова, С.С. Сооданбеков, Р.Т. Тургунбеков, Н.Т. Шерипов ж. б.

Эмгекте мамлекет жана укук теориясына ылайык, укуктук мамлекеттин негизги принциптери мамлекеттик кепилдик, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо жана мамлекеттик бийликти мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бутактарына бөлүү принциби болуп саналаары көрсөтүлгөн [*Теория государства и права: Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 2001. – С. 262*].

Жогоруда белгиленгендей, 1993-жылдын 5-майында Кыргыз Республикасынын биринчи Конституциясында сот реформасын илгерилетүүдө жаңы импульстун натыйжасында адистештирилген сотторду түзүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө жобо бекемделген. Алсак, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 79-беренесине ылайык адистештирилген соттор

уюштурулушу мүмкүн экендиги белгиленген. 1993-жылы КР Конституциясынын кабыл алынышы менен Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту, Кыргыз Республикасынын Жогорку Арбитраждык соту, облустардын арбитраждык соттору жана аскер соттору түзүлгөн. Кийин райондор аралык соттор түзүлгөн.

Жогоруда көрсөтүлгөндөрдөн улам, Кыргыз Республикасында мурда адистештирилген соттордун айрым түрлөрү иштеген, алардын айрымдары азыркы учурда да сакталып калган. Азыркы учурдагыны алсак, азыр иштеп жаткан администрациялык соттор салыштырмалуу жакында эле түзүлгөн.

Бул адистештирилген соттордун уюшулуу мүмкүнчүлүгүнүн конституциялык бекемделиши, чындыгында, сот тутумундагы адистешүүнүн андан ары өнүгүшүнө жол ачат дегенди билдирет [Мадалиев Р. *Специализированные суды в Кыргызской Республике //Право и предпринимательство. – №6. – 2005. – С.32*].

Юридикалык адабиятта адистештирилген сот аталган мамлекеттин мыйзамында белгиленген процесстик тартипте иштердин айрым категорияларын кароо жана чечүү формасында сот адилеттигин жүзөгө ашыруучу мамлекеттин органы катары аныкталат. Адистештирилген соттун дал эле сот караштуулугу аны жалпы юрисдикциядагы же компетенциядагы соттордон айырмалап турат. Укуктук илим адистештирилген сотторду кадимки сотторго таандык деп эсептейт жана эч кандай учурда өзгөчө же атайын сотторго караштуу деп бөлүштүрбөйт, акыркы аталган сотторду түзүүгө дээрлик бардык азыркы конституциялар тыюу салат. Дүйнөлүк практикада адистештирилген соттор болуп төмөнкүлөр саналат: аскердик, арбитраждык (соода, чарбалык, экономикалык), бажы, салык (финансылык), жер, эмгек талаш-тартыштары боюнча, жашы жете электердин иштери боюнча ж.б. Адистештирилген соттордун өзгөчө түрлөрү конституциялык жана администрациялык болуп саналат. Айрым өлкөлөрдө диний соттор (мисалы, Иран, Пакистан, Судан сыяктуу мусулман мамлекеттериндеги шариат соттору) жана кадимки укук соттору (мисалы, тропикалык Африка жана Океаниянын бир катар өлкөлөрүндөгү уруулук соттор) бар [Конституционное правосудие и социальное государство: Сб. докладов. – М.: Институт права и публичной политики. – 2003. – С.20].

Азыркы учурда сот системасына кирген сотторду жалпы юрисдикциядагы соттор жана адистештирилген соттор деп бөлүштүрүүгө болот. Атап айтканда, Д.Г. Аверченконун пикири боюнча, дүйнөлүк тажрыйбаны изилдөөнүн негизинде сот бийлигинин эки негизги уюштуруу модели айырмаланат. Биринчиси, иштердин дээрлик бардык категорияларын кароо юрисдикциясына кирген жалпы соттордун бирдиктүү системасынын болушу менен мүнөздөлөт. Бирок бул жалпы юрисдикциядагы соттордун системасын толуктап турган адистештирилген сотторду түзүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбайт. Ушул моделдин негизинде мамлекеттин сот бийлигин уюштурууда көбүнчө ички

адистешүү орун алат (сот органдарынын ичинде иштердин айрым категорияларын кароого адистешкен соттук курамдарды же судьяларды бөлүп чыгаруу).

Экинчи модель жалпы юрисдикциядагы соттор менен катар өз алдынча адистештирилген сотторду түзүү менен мүнөздөлөт. Сот бийлигин уюштуруунун бул модели үчүн, эреже катары, өзүнүн жогорку сот органдарына ээ болгон бир нече автономдуу подсистемалардын иштеши менен мүнөздөлөт [Аверченко Д.Г. *Специализированные суды в системе органов судебной власти: теоретико-правовое исследование* // Дис.. канд. юрид. наук. – Москва. - 2002. – С.23].

Автор бул пикирге макул болуп, Кыргызстандын сот системасын куруудагы тажрыйбасын эске алуу менен сот бийлигин уюштуруунун үчүнчү моделин бөлүп көрсөтөт, мында, эреже катары, өзүнүн жогорку сот органдарына ээ болгон бир нече автономдуу подсистемалардын иштеши мүнөздүү. Соттор, анда жалпы юрисдикциядагы жана адистештирилген сотторго бөлүнөт. Адистештирилген соттор түрүнө жараша жалпы юрисдикциядагы соттордун системасында жана өз алдынча соттор катарында турушат.

Изилдөө көрсөткөндөй, бир катар учурларда адистештирилген сот органдарын түзүүгө конкреттүү тарыхый шарттар себеп болот. Кыргызстанда адистештирилген соттордун түзүлүү жана иштөө тарыхы адистештирилген сотторду түзүү жана жоюу үчүн белгилүү бир жагдайлар түзүлгөндүгүн көрсөтүп турат. Бул жагдайлар башка бөлүмдөрдө каралды.

Биринчи главанын экинчи бөлүмүндө – "Кыргыз Республикасында адистештирилген соттордун калыптанышы жана өнүгүшү" - адистештирилген соттордун калыптанышына жана өнүгүшүнө тиешелүү ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын илимий эмгектери талданат.

Биринчи баптын «Кыргыз Республикасында адистештирилген соттордун калыптанышы жана өнүгүшү» экинчи бөлүмүндө адистештирилген соттордун калыптанышына жана өнүгүшүнө тиешелүү ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын илимий эмгектери талданат.

Иште ар кандай кубулушту өнүгүү процессинде, б.а. тарыхый байланыштардын, көз карандылыктардын жана убакыттын өтүшү менен бири-биринин артынан ээрчиген мыйзам ченемдүүлүктөрдүн жыйындысында каралган шартта гана туура түшүнүүгө жана баалоого боло тургандыгы белгиленет. Ошондуктан историзм өзгөрүп, өнүгүп жаткан чындыкка илимий мамиленин негизги принциби болуп саналат [Философский энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 170].

Кыргыз Республикасынын сот бийлигин, атап айтканда, адистештирилген сотторду изилдөө маселелеринде профессор К. Н. Нурбеков олуттуу салым кошкон, ал «Кыргыз ССРинин мамлекетинин тарыхы жана укугу» окуу куралында 1918-1924-жылдардагы Борбордук Азия өлкөлөрүндө таралуу

башталганга чейин совет укугун жана Түркстандагы сотту түзүү жана өнүктүрүү маселелерине өзгөчө көңүл бурган; 1924-1925-жылдардагы советтик укуктун жана Кыргыз автономиялык облусундагы соттун, ошондой эле 1926-1936-жылдарда социалисттик пайдубал түптөлүп жаткан мезгилдеги советтик укуктун жана соттун өнүгүшүн баяндаган [Нурбеков К.Н. *История государства и права Киргизской ССР: Учебное пособие.* – Бишкек, 1999].

Конституциялык укуктун теориясынын жана практикасынын алгачкы өкүлдөрүнүн бири профессор Р.Т. Тургунбеков болуп саналат, ал «Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшү» окуу куралында башка маселелердин катарында дүйнөлүк конституциялык тажрыйбаны жана улуттук Конституциянын өнүгүшүн, ошондой эле Кыргызстандын конституциялык түзүлүшүнүн негизги маселелерин талдоого алган. Аталган авторлор конституциялык укуктун жалпы проблемаларын, сот органдары тарабынан Конституциянын ченемдерин колдонуунун өзгөчөлүгүн теориялык жактан иштеп чыгууга олуттуу салым кошушкан. Алар тарабынан чыгарылган концептуалдык илимий тыянактар жана жоболор КР Конституциясы жөнүндө доктриналык түшүнүктөрдү олуттуу түрдө аныктоону улантууда [Тургунбеков Р.Т. *Конституционный строй Кыргызской Республики.* – Бишкек, 1996. – С. 108].

Тарыхта адамзат коомунун алгачкы институттарын, анын ичинде сот органдарын калыптандырууда соттор конкреттүү же белгилүү бир кырдаалдарды, талаш-тартыштарды чечүү үчүн пайда болгон, б.а. башында соттор адистештирилген, андан кийин коом өнүккөн сайын кеңири юрисдикциядагы соттор пайда болгон. Бирок бүгүнкү күндө жалпы дүйнөлүк тенденция сот системаларындагы адистешүүнүн кеңейиши, айрым категориядагы иштерди кароо боюнча адистешүүнү эске алуу менен соттордун дифференциациясы жөнүндө күбөлөндүрүп турат [Гуценко А.В., Ковалев В.А. *Правоохранительные органы.* – М., 2002. – С.32].

90-жылдарда жана азыркы учурга чейин жаңы көз карандысыз мамлекетти куруунун жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын сот системасы да реформалоого дуушар болгон. Кээ бирлери түзүлүп, адистештирилген соттордун башка түрлөрү жоюлган.

Бул адамдардын ортосундагы мамилелердин барган сайын ар түрдүүлүгүнө байланыштуу болгон, бул көбүнчө жалпы, типтүү ыкмаларды колдонууну жокко чыгарат. Мамилелердин ар түрдүүлүгү, аталган түзүүчүлөрдүн динамикалуулугу менен, укуктук жөнгө салуунун өзүнчө, спецификалык чөйрөсүндө атайын билими жок судьянын ишти тез жана сапаттуу чечүүсүн кыйындатты.

Бул көйгөйлөрдүн бардык чечимдери, ошондой эле сот бийлигинин Конституцияда бекитилген ролун, ордун жана статусун талдоо менен сот бийлигинин мамлекеттик функциясын терең изилдөө керек болчу. Соттук реформаларды жүргүзүүнүн жыйынтыгында XX кылымдын аягында жана XXI

кылымдын башында уюштуруучулук-укуктук, материалдык-укуктук жана процесстик-укуктук жактан камсыз болгон, чоң жүктү көтөрө ала турган көп функционалдуу сот системасы түзүлгөн. Кыргыз Республикасынын бул көп функционалдуу сот системасы кийинки бөлүмдөрдө кеңири каралды.

Биринчи баптын «Адистештирилген сотторду реформалоонун чет өлкөлүк тажрыйбасы» үчүнчү бөлүмүндө адистештирилген сотторду реформалоодогу чет өлкөлүк тажрыйба иликтенет.

Иште адистештирилген сотторду түзүү концепциясын тизмектөө үчүн чет өлкөлөрдө ушул сыяктуу сот органдарынын ишине талдоо жүргүзүү зарыл экендиги көрсөтүлгөн.

Чет элдик тажрыйбаны изилдөө колдонуудагы мыйзамдарды жана аны колдонуу практикасын өркүндөтүү үчүн, ошондой эле жаңы мыйзамдарды иштеп чыгуу үчүн зарыл.

Изилдөө көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасында сот бийлигинин системасын реформалоо XX кылымдын аягында жана XXI башталышында роман-герман укуктук үй-бүлө өлкөлөрүнө мүнөздүү, бирок белгилүү бир өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен жолго түшкөн.

Автор макул болгон М. А. Овечкидин пикири боюнча адистештирилген соттордун пайда болуу ыкмалары ар түрдүү жана ар кайсы мамлекеттерде бирдей эмес. Аларга төмөнкүлөрдү киргизсе болот: айрым категориядагы жактар үчүн сотторду түзүү зарыл болгон учурда сотко жекече караштуулук принциби боюнча соттордун өзүнчө системасына бөлүү; иштердин айрым категорияларын кароо жол-жобосунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу жана соттун өзгөчө курамын түзүү үчүн сотторду түзүү; сот системасына мурда болгон, бирок сот болуп саналбаган органдарды киргизүү [Овечкин М.А. *Специализированные суды в системе судов общей юрисдикции в Российской Федерации: конституционно-правовое исследование* // Дис.. канд. юрид. наук. – Саратов. - 2006. – С.19]. Азыркы кырдаалга карата чет мамлекеттердин тажрыйбасын жалпылоо менен, атайын юрисдикциядагы сотторду түзүүнүн негизги фактору болуп кароонун жалпы тартибинен айырмаланган иштерди киргизүү саналат. Мында адистештирилген сотторду түзүүнүн негизги кыйынчылыктары болуп тар адистештирүү иштерин кароого жөндөмдүү жогорку квалификациялуу даярдалган кадрлардын жоктугу; соттук жыйналыштарды өткөрүү жана адистештирилген сотторду жайгаштыруу үчүн атайын жабдылган жайларды бөлүп берүү зарылдыгы саналат, бул кошумча финансылык чыгымдарды алып келет; Мындан тышкары конкреттүү иш боюнча доо арызын же даттанууну кайсы сотко берүүнү териштирүүгө мүмкүндүк бербеген укуктук маданияттын жана калктын сабаттуулугунун төмөндүгү саналат. Ошого карабастан, бул кыйынчылыктардын бардыгын жеңүүгө болот, анткени адистештирилген сотторду түзүү маселеси азыркы учурда практикалык тегиздикке өтүп жатат.

Чет өлкөлүк тажрыйбаны ала турган болсок, иште жашы жете электердин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоонун таасирдүүлүгү ювеналдык юстицияны түзүү менен ажырагыс байланышта экендиги көрсөтүлөт. Ювеналдык сотторду түзүү боюнча эксперименттер постсоветтик аймактагы бир катар өлкөлөрдө жүргүзүлүп жатат. Бизден да колдоно турган тажрыйба деп айтсак болот.

Экинчи бап «Кыргыз Республикасынын адистештирилген сотторунун ишмердүүлүгүнүн уюштуруучулук-укуктук негиздери» деп аталып, анда Кыргыз Республикасынын адистештирилген сотторунун ишмердүүлүгүн уюштуруу, түзүү тартиби жана компетенциялары, ошондой эле анын судьяларынын укуктук статусу изилденет.

Диссертациялык изилдөөнүн объектисин Кыргыз Республикасында адистештирилген сотторду уюштуруу жана ишмердүүлүгү чөйрөсүндө калыптанган коомдук мамилелер түзөт.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп Кыргыз Республикасында адистештирилген сотторду түзүү, уюштуруу жана алардын иши боюнча мамилелерди жөнгө салуучу укук ченемдери саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин материалисттик диалектиканын жоболору түзөт, илимий таануунун тарыхый, салыштырма-укуктук, формалдык-логикалык, проблемалык-теориялык, статистикалык жана башка методдор колдонулат.

Экинчи баптын «Адистештирилген сотторду түзүүнүн тартиби жана анын судьяларынын укуктук статусу» биринчи бөлүмүндө адистештирилген сотторду түзүү тартиби жана алардын судьяларынын статусу изилденет.

Өз алдынча адистештирилген сот системаларын түзүү роман-герман укуктук үй-бүлөсүнө таандык өлкөлөр үчүн мүнөздүү (Франция, Германия). Англо-саксон укуктук үй-бүлөсүнө таандык өлкөлөр үчүн өз алдынча сот системасын түзбөгөн адистештирилген сот органдарынын, ошондой эле квазисоттук функцияларды аткарган администрациялык мекемелердин түзүлүшүнүн тенденциясын белгилөөгө болот [Аверченко Д.Г. *Специализированные суды в системе органов судебной власти: теоретико-правовое исследование* // Дис.. канд. юрид. наук. – Москва. - 2002. – С.22].

Эгерде Россиянын тажрыйбасына кайрылсак, анда адистештирилген сот алдында, эреже катары, сот бийлигин жүзөгө ашырган жана иштердин айрым категорияларын карап чыгуу боюнча өзгөчө компетенттүүлүккө (ведомстволук, соттуулук) ээ болгон мамлекеттик органды түшүнүү керек. Россияда адистештирилген соттор гана федералдык болушу мүмкүн жана жалпы өлкөдөгү соттордун системасына кирүүгө тийиш. Бул Федерациянын субъекттери адистештирилген сотторду түзүү укугуна ээ эмес экенин көрсөтүп турат [Овечкин М.А. *Специализированные суды в системе судов общей*

юрисдикции в Российской Федерации: конституционно-правовое исследование // Дис.. канд. юрид. наук. – Саратов. - 2006. – С.4}.

Көпчүлүк учурда, изилдөөчүлөр адистештирилген соттор болушу керек деген пикирге келишкени менен, айрым авторлордун айтымында, өз алдынча адистештирилген сот тутумдарынын болушу белгилүү бир деңгээлде сот адилеттигинин биримдик принцибин бузат. Көптөгөн адистештирилген сот тутумдарынын болушу карапайым жаран тарабынан өз укуктарын коргоо үчүн кайрылууга тийиш болгон сотту аныктоодо кыйынчылыктарга алып келет. Ошондой эле мындай системанын терс учурларынын бири болуп сот системасындагы артыкчылыктуу абал үчүн күрөш саналат [Аверченко Д.Г. *Специализированные суды в системе органов судебной власти: теоретико-правовое исследование // Дис.. канд. юрид. наук. – Москва. - 2002. – С.23}.*

М.А. Овечкидин пикири боюнча, жалпы юрисдикциядагы соттор системасынын чегинен тышкары иштеген адистештирилген сотторду түзүү өз алдынча соттук подсистемалардын ортосундагы сот системасындагы артыкчылыктуу абал үчүн атаандаштык, алардын ортосундагы сотко караштуулукту чектөөдөгү кыйынчылыктар сыяктуу терс жагдайларга алып келиши мүмкүн. Ошондуктан соттордун адистешүүсү жалпы юрисдикциядагы соттордун бирдиктүү системасында өтүшү керек [Овечкин М.А. *Специализированные суды в системе судов общей юрисдикции в Российской Федерации: конституционно-правовое исследование // Дис.. канд. юрид. наук. – Саратов. - 2006. – С.4}.*

Автор адистештирилген соттордун судьяларын түзүүнүн жана шайлоонун тартибин үч этапка бөлүүгө болорун белгилейт: КР Конституциялык сотунун судьялыгына карата биринчи этап сот адилеттиги иштери боюнча Кеңеш тарабынан КР Конституциялык Сотунун судьяларына талапкерлерди тандоону карайт; экинчи этап – сот адилеттиги иштери боюнча Кеңеш тарабынан сунушталган талапкерлерди КР Президенти тарабынан кароо жана үчүнчү жыйынтыктоочу этап – бул КР Конституциялык Сотунун судьяларына талапкерлерди андан ары Жогорку Кеңешке шайлоо үчүн КР Президентинин сунуштоосу. Администрациялык соттун судьялыгына карата Биринчи этап сот адилеттиги иштери боюнча Кеңеш тарабынан судьялыкка талапкерлерди тандоону карайт; экинчи этап – сот адилеттиги иштери боюнча Кеңеш тарабынан сунушталган талапкерлерди КР Президенти тарабынан кароо жана үчүнчү жыйынтыктоочу этап – Бул КР Президенти тарабынан администрациялык соттун судьялыгына талапкерлерди дайындоо.

Ошентип, Конституциялык соттун жана администрациялык соттордун судьяларын шайлоо процессине КР Президенти, бийликтин мыйзам чыгаруу жана сот бутагы, жарандык коомдун өкүлдөрү катышат.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун сандык курамы 2021-жылдын 15-ноябрында кабыл алынган № 133 «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык

Мыйзамында аныкталган. Ал 9 судьядан, атап айтканда, Төрагадан, Төраганын орун басарынан жана 7 судьядан турат (5-берене).

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун жана администрациялык соттун судьяларына шайлоо тартибин жана коюлуучу талаптарды кыйла толук регламенттештирүү Кыргыз Республикасынын Конституциясына караганда Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 15-ноябрындагы №138 «Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө» Конституциялык мыйзамында берилген.

Иште азыркы сот системасын модернизациялоо, жаңы жана позитивдүү абалга киргизүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу, сот бийлигин алып жүрүүчүлөр өздөрү заманбап билимге ээ болушу, эскирген, өнүккөн түшүнүктөрдөн бошонушу, сот өндүрүшүнүн жаңы инструменттерине, каражаттарына тереңирээк кириши, сот бийлигин алып жүрүүчү судья катары өзүнүн инсандык мүмкүнчүлүктөрүн билиши жана аларды күнүмдүк сот ишинде сот системасынын мекемелерин жаңылоо үчүн колдоно алышы керектиги көрсөтүлгөн. Ошондой эле, сот системасынын ээлери жооп бериши керек болгон талаптарды максималдуу жогорулатуу милдети турат. Эң жогорку талаптарга жооп берген сот бийлигин алып жүрүүчүлөрдүн интеллектуалдык, позитивдүү ой жүгүртүүчү корпусун түзүү зарыл [Садыков Э.Э. Конституционно-правовые основы деятельности Конституционной палаты Верховного суда Кыргызской Республики // Дис.. канд. юрид. наук. – Бишкек. - 2015. – С.23].

Салыштырмалуу жаңы адистештирилген сотторду киргизүү зарыл болсо, бул этап-этабы менен ишке ашат деп белгиленет. Биринчи этапта иштеп жаткан сот органдарынын системасында соттук иштердин атайын курамдарын бөлүп берүү керек, бул бүткүл сот системасын түп-тамырынан бери кайра курууну, олуттуу финансылык жана кадрдык ресурстарды талап кылбайт. Андан кийин «КР Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө» конституциялык мыйзамга тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү жана андан ары конкреттүү адистештирилген сот жөнүндө атайын конституциялык мыйзамды кабыл алуу зарыл.

Экинчи баптын «Кыргыз Республикасынын адистештирилген сотторунун компетенциясы» экинчи бөлүмү Кыргыз Республикасынын адистештирилген сотторунун компетенциясын талдоого арналат.

Изилдөө теориясы адистештирилген соттордун компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн төмөнкү критерийлер баса белгиленгенин көрсөтүп турат:

1) предметтик, бул учурда компетенцияны аныктоо сот карап жаткан иштин категориясына жараша жүргүзүлөт;

2) субъекттик, сот тарабынан каралып жаткан иштин катышуучуларынын өзгөчөлүү мүнөздөмөлөрүнө жараша соттун компетенциясын аныктоону билдирет [Аверченко Д.Г. Специализированные суды в системе органов

судебной власти: теоретико-правовое исследование // Дис.. канд. юрид. наук. – Москва. - 2002. – С.4].

1991-жылдын августунда Кыргызстандын эгемендигинин жарыяланышы жана 1993-жылдын 5-майында жаңы Конституциянын кабыл алынышы менен КР Конституциялык соту (мындан ары Конституциялык сот) Конституцияны коргоо боюнча сот бийлигинин жогорку органы болуп белгиленген.

Ошол мезгилде Конституциялык соттун ишин уюштуруу, компетенциясы жана иштөө тартиби Конституцияда, «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» жана «Кыргыз Республикасынын конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө» мыйзамдарда каралган.

Азыркы учурда конституциялык сот мамлекеттик бийлик органы болуп саналат, конституциялык контролдоо мамлекеттик контролдун бир бөлүгү болуп саналат жана конституциялык контролдун кесипкөй, компетенттүү жана көз карандысыз институтун түзүүгө көмөктөшүүгө тийиш, ал калыстыктын, көз карандысыздыктын жана судьялар корпусунун коомдун жана Кыргыз Республикасынын жарандарынын алдында толук отчеттуулугунун жаңы салттарын иштеп чыгууга тийиш.

Конституциялык соттун компетенциясы Конституциялык сотко караштуу иштердин категорияларын аныктоочу анын материалдык-укуктук, процесстик жана уюштуруучулук ыйгарым укуктарынын жыйындысы болуп саналат.

Конституциялык сот жөнүндө Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларынын системасын талдоонун негизинде автор Кыргыз Республикасынын мыйзам системасы Кыргыз Республикасынын Конституциясынан, конституциялык мыйзамдардан жана мыйзам алдындагы актылардан турат деген тыянакка келген.

Автор конституциялык сот жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдары Конституциялык соттун ишин регламенттөөчү ченемдик-укуктук актылардын жыйындысы экендигин белгилейт да, ал Кыргыз Республикасынын Конституциясын чечмелөөнү жүзөгө ашырат, мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы компетенция жөнүндө талаш-тартыштарды чечет, Конституцияга өзгөртүүлөр жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө Мыйзамдын долбооруна корутунду берет, ошондой эле Президентке каршы айып коюунун белгиленген тартибин сактоо жөнүндө корутунду берет, Конституциялык соттун негизги функциясы - бул конституциялык контролдоо. Атап айтканда, конституциялык сот талаш-тартыштагы ченемдик укуктук актынын конституциялуулугун текшерүү менен укук маселелерин гана белгилейт жана чечет, анын КР Конституциясына ылайыктуулугун белгилейт:

- 1) ченемдердин мазмуну боюнча;
- 2) ченемдик укуктук актынын формасы боюнча;
- 3) кабыл алуу, кол коюу, жарыялоо жана колдонууга киргизүү тартиби боюнча.

Мындан тышкары, КР Конституциясына өзгөртүүлөр жөнүндө мыйзам долбооруна корутунду берип жатып, Конституциялык сот анын ылайыктуулугун белгилейт:

- 1) адамдын жана жарандын фундаменталдуу укуктары менен эркиндиктерине, алардын чектөөлөрүнүн жол берилишине;
- 2) демократиялык, укуктук, дин аралашпаган мамлекеттин принциптерине;
- 3) КР Конституциясынын 116-беренесинде каралган ага өзгөртүүлөрдү киргизүү тартибине.

Автор Кыргыз Республикасынын Конституциясын расмий чечмелөөдө ага ыйгарым укуктарды берүү Конституциялык соттун ишин өркүндөтүүнүн эң актуалдуу маселелери болуп саналарын белгилейт.

Конституциялык соттун укуктук абалын, анын мамлекеттик жана сот бийлик органдарынын тутумундагы өзгөчө ордун жана арналышын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген Конституциялык соттун компетенциясын талдоо анда Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө өзүнчө глава бөлүү зарылдыгы бар деген тыянакка негиз берет.

«Кыргыз Республикасынын сот тутумундагы айрым адистештирилген соттордун ишинин мүнөздөмөсү» үчүнчү бабында конституциялык сот өндүрүшүнүн негизги принциптери, стадиялары жана актылары изилденет, анын укук колдонуу практикасы, ошондой эле администрациялык соттордун иши каралат.

Үчүнчү баптын «Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун ишин уюштуруу» биринчи бөлүмүндө Кыргыз Республикасынын конституциялык сот өндүрүшүнүн негизги принциптери, стадиялары жана актылары талданат.

Ата мекендик юридикалык адабиятта берилген мамлекеттүүлүктүн калыптануу жана өнүгүү этаптары конституцияларды кабыл алуу, өздүк сот органдарын түзүү ж. б. менен байланышкан процессти чагылдырат.

КРнын 1993-жылдын 5-майындагы биринчи Конституциясында КР Конституциялык соту түзүлгөн. Конституциялык сот сот системасындагы өзүнчө подсистема катары түзүлгөн. Анын өзүнүн компетенциясы болгон жана эч кандай мамлекеттик органдын карамагында болгон эмес. Ал КР Конституциясына жана мыйзамдарына гана баш ийген.

Кыргызстанда да, чет өлкөдө да конституциялык контролдоо органдарынын башкы милдети адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин коргоону камсыз кылуу үчүн зарыл шарттарды түзүү жана аларды мамлекеттик бийликтин укуктук, экономикалык жана саясий маңызы менен салыштыруу болуп саналат. Ошого карабастан, Конституциялык сот 2010-жылга чейин өлкөнүн конституциясын коргоо боюнча өзүнө жүктөлгөн функцияларды иш жүзүндө аткара алган жок жана президенттик бийликти бекемдөөгө көмөктөшүүчү органга айланды, анын натыйжасы 2010-жыл 7-

апрелдеги окуяга алып келди.

2010-жылдын 7-апрелиндеги элдик толкундоолор КР Убактылуу Өкмөтүн түзүп, 2010-жылдын 7-апрелиндеги №1 Декрети менен ага мамлекеттик бийликтин жогорку мыйзам чыгаруу жана аткаруу органынын функциялары берилген.

Кырдаалды туруксуздаштыруу үчүн Конституциялык сотту пайдалануу аракеттерин жокко чыгаруу максатында КР Убактылуу Өкмөтүнүн Төрагасы 2010-жылдын 7-апрелиндеги № 1 Декретине ылайык, КР Убактылуу Өкмөтүнүн өзгөчө чечимине чейин КР Конституциялык сотун таркатуу жөнүндө Декретти кабыл алган. Ошентип, республиканын Конституциялык соту КР Конституциясын коргоо боюнча жогорку сот органы катары өзүнүн ишин токтотту.

2010-жылдын 27-июнундагы референдум (бүткүл элдик добуш берүү) болуп өттү жана КР жаңы Конституциясы кабыл алынды, ага ылайык конституциялык контролдоо конституциялык көзөмөлдүн жаңы органына – институционалдык жана уюштуруучулук жактан өз алдынча Жогорку сот органы болуп саналган КР Жогорку сотунун Конституциялык палатасына жүктөлөт.

2020-жылдагы элдик толкундоолордон кийин референдум (бүткүл элдик добуш берүү) тарабынан 2021-жылы КР жаңы Конституциясы кабыл алынып, ага ылайык конституциялык контролдоо КР Конституциялык сотуна жүктөлөт.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде автор тарабынан конституциялык көзөмөлдү төмөнкүдөй түшүнүү сунушталат. Конституциялык сот тарабынан жүзөгө ашырылуучу конституциялык контроль – бул Конституцияга расмий чечмелөө берүү жөнүндө, мыйзамдар, башка ченемдик укуктук актылар Конституцияга карама-каршы келген учурда аларды Конституцияга ылайык эмес деп табуу жөнүндө, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган, күчүнө кире элек эл аралык келишимдердин конституциялуулугу жөнүндө корутунду берүү, мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы компетенция жөнүндө талаш-тартыштарды чечүү жөнүндө корутунду берүү, Президентке каршы айып коюунун белгиленген тартибин сактоо жөнүндө корутунду берүү, Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө, алардын адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, эркиндиктерин ишке ашыруу менен байланышы.

Азыркы учурда конституциялык сот өндүрүшү менен байланышкан бардык маселелер «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы менен регламенттелет, бирок, айрым окумуштуулардын пикири боюнча, жогоруда көрсөтүлгөн мыйзам бир эле учурда материалдык жана процесстик мүнөздөгү ченемдерди камтыйт жана материалдык ченемдерди процесстик ченемдерден бөлүү максатка ылайыктуу көрүнөт, ушуга байланыштуу «Кыргыз Республикасынын конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамын иштеп чыгуу жана

кабыл алуу сунуш кылынат [Садыков Э.Э. Конституционно-правовые основы деятельности Конституционной палаты Верховного суда Кыргызской Республики // Дис.. канд. юрид. наук. – Бишкек. - 2015. – С.20].

Айрым өлкөлөрдө (Эстония, Латвия, Грузия жана Молдова) конституциялык соттордун ишин жөнгө салуунун мындай практикасы конституциялык контролдун атайын сот органдары түзүлгөн бардык өлкөлөрдө статуттук, уюштуруучулук жана процесстик мүнөздөгү бардык маселелер бирдиктүү актыда чечилет деген илимий адабиятта дагы эле кездешкен пикирди жокко чыгарат [Федеральный Конституционный закон «О Конституционном суде Российской Федерации». Комментарий. – М., 1996. – С. 28–29]. Конституциялык сот өндүрүшү процессуалдык укукка түздөн-түз байланыштуу. Процессуалдык укук мамилелери материалдык укуктук мамилелердин түздөн-түз социалдык натыйжасы болуп саналат. Бирок, процессуалдык укуктун ченемдери жок материалдык укуктун ченемдерин маанисиге ээ эмес, айрыкча конституциялык контролдоо механизмдерин ишке ашыруу жөнүндө сөз болгондо, дал эле процессуалдык ченемдер материалдык укуктун ченемдерин ишке ашырууга багытталат. [Сабо Имре. Основы теории права, пер. с венгерского. – Москва, 1974. – С. 55].

Конституциялык сот өндүрүшүнүн принциптери Кыргыз Республикасынын Конституциясында да, «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамында да ченемдик түрдө бекитилген.

Конституциялык сот өндүрүшүнүн принциптери – бул конституциялык процесстин ченемдеринде камтылган, конституциялык сот өндүрүшүнүн мүнөзүн, маңызын жана мазмунун, Конституциялык соттун Конституциялык контролун жүзөгө ашыруу боюнча анын негизги максатын аныктаган негизги идеялар, сунуштар.

Конституциялык сот өз ишинде бекем карманууга тийиш болгон төмөнкү принциптер бар: көз карандысыздык; иштерди кароонун коллегиялдуулугу; конституциялык сот өндүрүшүнүн ачыктыгы; териштирүүнүн айкындыгы; конституциялык сот өндүрүшү мамлекеттик тилде жүргүзүлүүгө тийиш болгон конституциялык сот өндүрүшүнүн тили же катышуучулардын өтүнүчү боюнча расмий тилде жүргүзүлүшү мүмкүн, же болбосо конституциялык сот өндүрүшүнүн катышуучулары сот өндүрүшүнүн тилин билишпесе, котормочулардын жардамы менен жүзөгө ашырылышы мүмкүн; иштерди түздөн-түз кароо; тараптардын атаандаштык жана тең укуктуулук принциби («Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 10-16-беренелери).

Конституциялык соттун актылары анын ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруунун негизги каражаттарынын катарына кирет. Алар конституциялык түзүлүштүн негиздерин коргоого, укуктун үстөмдүгүн камсыз кылууга жана КР Конституциясын түздөн-түз колдонууга, республиканын бардык аймагында

адамдын жана жарандын негизги укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылууга багытталган.

Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу шек туудурган бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат. Мында ал кайрылууда баяндалган жүйөлөр жана ойлор менен байланышкан эмес.

Кайрылууларды талдоо кайрылуунун субъекттери зарыл маалыматка ээ эместигин көрсөтүү:

- кайрылуунун тартиби боюнча;
- кайрылууга коюлуучу талаптар боюнча;
- Конституциялык сотко кайрылуу жөнөтүүгө укугу бар субъекттердин курамы боюнча;
- кайрылуунун негиздери боюнча.

Конституциялык сотко кайрылуу субъекттерин тааныштыруу боюнча Конституциялык соттун ишин өркүндөтүү максатында төмөнкүлөр зарыл:

- Конституциялык соттун соттук тажрыйбасы жөнүндө болгон бардык маалыматтарды ыкчам жаңыртуу жана чагылдыруу;
- жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдөгү конституциялык контролдоо органдарынын ишинин оң тажрыйбаларын жана жыйноолорун жүргүзүү, иштеп чыгуу, талдоо;
- конституциялык сот чыгарган сот актыларына жана алардын

мамлекеттик жана башка органдар, ошондой эле жеке жана юридикалык жактар тарабынан аткарылышына талдоо жүргүзүү [Садыков Э.Э. Конституционно-правовые основы деятельности Конституционной палаты Верховного суда Кыргызской Республики // Дис.. канд. юрид. наук. – Бишкек. - 2015. – С.20].

Үчүнчү баптын «Кыргыз Республикасында администрациялык соттордун ишмердүүлүгүн уюштуруу» экинчи бөлүмүндө Кыргыз Республикасындагы администрациялык соттордун ишмердүүлүгү талдоого алынат.

М.А. Овечкиндин пикири боюнча, жалпы юрисдикциядагы соттор системасында адистештирилген сотторду түзүүнүн максатка ылайыктуулугу сот адилеттигин өркүндөтүүгө өбөлгө боло турган бир катар факторлор менен шартталган. Алардын башкысы жалпы юрисдикциядагы соттордун системасында адистештирилген сотторду түзүү болуп саналат:

1) сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгү жакшырат, анткени жарандар көп сандагы сот органдарына кайрыла алышат;

2) иштер иштин белгилүү бир түрүн кароого адистешкен кыйла квалификациялуу судьялар тарабынан карала тургандыгына байланыштуу чыгарылган соттук чечимдердин сапаты жогорулайт [Овечкин М.А. Специализированные суды в системе судов общей юрисдикции в Российской

Федерации: конституционно-правовое исследование // Дис.. канд. юрид. наук. – Саратов. - 2006. – С.5].

Администрациялык юстициянын теориялык концепциясы материалдык-укуктук, уюштуруучулук жана формалдуу аспектилерди камтыйт, бул баарынан мурда администрациялык юстиция объектисинин болушун болжолдойт, ал эми бул мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндөгү коомдук-укуктук талаш-тартышты чечүү болуп саналат. Уюштуруу аспекти мындай талаш-тартыштарды кароо боюнча атайын органдарды - администрациялык сотторду түзүүнү, ал эми формалдуу - талаш-тартыштарды кароонун тартиби жөнүндө мыйзамдарды иштеп чыгууну б.а. администрациялык процессти камтыйт [Овечкин М.А. Специализированные суды в системе судов общей юрисдикции в Российской Федерации: конституционно-правовое исследование // Дис.. канд. юрид. наук. – Саратов. - 2006. – С.4].

Жалпы юрисдикциядагы соттор тутумунда администрациялык сотторду түзүү зарылдыгы колдонуудагы мыйзамдар менен шартталган, ал ачык-укуктук талаш-тартыштардын спецификасын жана өзгөчөлүктөрүн толук өлчөмдө чагылдырбайт. Мамлекеттик бийлик жана башкаруу чөйрөсүндөгү мыйзам актыларынын көптүгү жана макулдашылбагандыгы, ошондой эле укуктук жөнгө салуудагы кенемтелер соттор тарабынан коомдук-укуктук талаш-тартыштарды кароодо олуттуу кыйынчылыктарды жаратууда. Колдонуудагы мыйзамдар администрациялык иштерди кароону алардын ведомстволук караштуулугуна ылайык жалпы юрисдикциядагы соттордун компетенциясына киргизет. Мында ведомствого караштуулукту чектөө субъектилик критерий боюнча жүргүзүлөт.

Жогоруда белгиленгендей, КРнын 1993-жылдын 5-майындагы биринчи Конституциясы адистештирилген сотторду түзүүгө мүмкүнчүлүк берген. Ушуга байланыштуу 2003-жылдын февралында эле Кыргыз Республикасынын Президентинин тескемеси менен сот түзүлүшү жана сот өндүрүшү жөнүндө мыйзамдарды Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясына ылайык келтирүү, анын ичинде адистештирилген соттор жөнүндө мыйзам долбоорун иштеп чыгуу боюнча жумушчу топ түзүлгөн. Жумушчу топ өз ишинин жүрүшүндө биринчи кезекте адистештирилген соттор катарында администрациялык сотторду түзүү зарылдыгы жөнүндө пикирге келишти. Бирок, ошого карабастан администрациялык соттор адистештирилген соттор катары жакында эле түзүлгөн.

Эл аралык тажрыйба көрсөткөндөй, көптөгөн өлкөлөрдө администрациялык соттордун системасы ийгиликтүү иштейт, алардын ыйгарым укуктарына жарандардын, чарбакер субъекттердин жана бийлик ыйгарым укуктары берилген ар кандай мамлекеттик органдардын ортосунда түзүлгөн администрациялык-укуктук жана башка коомдук мамилелерден келип чыккан талаш-тартыштарды кароо кирет [Гуценко А.В., Ковалев В.А. Правоохранительные органы. – М., – 2002. – С.35].

ТЫЯНАКТАР

1. Акыркы мезгилде Кыргыз Республикасынын сот бийлигинин ар кандай аспектилерин, аны менен бирге адистештирилген сотторду иштеп чыгуу боюнча изилдөөлөрдүн өсүшү байкалууда. Бирок Кыргызстанда сот бийлигинин бүтүндөй концепциясын түзүү тууралуу айтуу али эрте.

2. Дүйнө өлкөлөрүнүн мамлекеттик курулуш практикасында топтолгон тажрыйба адистештирилген соттордун концепциясын иштеп чыгууда жана сот бийлиги жөнүндө мыйзамдарды өркүндөтүүдө негиз болуп саналат.

3. Кыргыз Республикасынын мурда кабыл алынган жана азыр колдонулуп жаткан бардык Конституциясы (1993-ж., 2010-ж., 2021-ж.) адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин биринчи баалуулуктар деп атаган, алар мыйзамдардын маанисин, мазмунун жана колдонулушун аныктайт жана соттук коргоо менен кепилдикке алынат деп жарыялаган. Ар дайым сот бийлигине, анын түзүлүшүнүн негиздерине, иш багыттарына, иштөө принциптерине өзүнчө бөлүм берилген, бул дагы бийликтин башка эки бутагы сыяктуу эле анын көз карандысыздыгын, өз алдынчалыгын баса белгилейт.

4. Кыргыз Республикасынын сот системасы учурда өз алдынча эки подсистемадан: жалпы юрисдикциядагы соттордон толук өз алдынчалуулук принцибинин негизинде түзүлгөн жана жер-жерлерде өзүнүн соттору жок Конституциялык соттон жана өзүнүн жергиликтүү соттору бар Жогорку соттон турат. Ошол эле учурда Жогорку сот аларга карата көзөмөлдөөчү орган катары эсептелген жергиликтүү сотторго жалпы юрисдикциядагы жана адистештирилген соттор да кирет.

5. Адистештирилген соттордун иштешинин артыкчылыгы болуп конкреттүү сот иштерин кароодо укуктук талаш-тартыштардын спецификасын эске алуу мүмкүнчүлүгү эсептелет.

6. Сот бийлигинин өз алдынча эки системасынын иштешине байланыштуу (Конституциялык сот, Жогорку сот жана анын жергиликтүү соттору), алардын ортосундагы өз ара аракеттенүүнү камсыздоо актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Себеби реформалоонун жүрүшүндө сот бийлигинин биримдигин камсыздоого жетиштүү көңүл бурулбай калган, аны менен катар сот бийлигинин өз алдынча подсистемаларынын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн так механизми иштелип чыккан эмес.

7. Кыргызстандагы адистештирилген соттор татаал укуктук табиятка ээ, ал бир жагынан конституциялык деңгээлде адистештирилген соттордун көз карандысыздыгы жана өз алдынчалыгы менен жарыяланса, экинчи жагынан – Кыргыз Республикасынын бүтүндөй территориясында адистештирилген соттордун ишмердүүлүгүн мамлекеттик уюштуруу жана камсыздоо зарылдыгы менен шартталат. Булар акыркы отуз жылда болуп жаткан адистештирилген соттор жөнүндө мыйзамдардын өнүгүшү жана жаңыланышы аркылуу ишке ашууда.

8. Зарылдык келип чыкса, адистештирилген сотторду этап-этабы менен киргизүү максатка ылайык. Алгачкы этапта иштеп жаткан сот органдар системасында сот иштеринин атайын курамын бөлүп алуу керек, ал бүтүндөй сот системасынын түп-тамырынан бери өзгөрүшүн, олуттуу финансылык жана кадр ресурстарын талап кылбайт. Андан кийин «КР Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө» Конституциялык мыйзамына тийиштүү өзгөртүүлөрдү киргизүү жана конкреттүү адистештирилген сот жөнүндө атайын конституциялык мыйзамды кабыл алуу керек.

9. Сот системасынын иштөө жана жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыздоо чөйрөсүндө колдонуудагы мыйзамдарды жана укук колдонуу практикасын талдоо жалпы юрисдикциянын соттор системасында (ювеналдык, эмгек, жер ж.б. соттор) өз алдынча жаңы адистештирилген сот подсистемаларын түзүү максаттуу экендигин көрсөткөн негиздүү тыянакка алып келүүгө мүмкүндүк берет. Алардын компетенциясы өзгөчө мүнөзгө ээ болуп, конституциялык мыйзамдарда так аныкталышы шарт.

10. Конституциялык сот мамлекеттик бийлик органы болуп саналат, конституциялык жана соттук контролдоо мамлекеттик контролдун бир бөлүгү болуп саналат жана конституциялык контролдун кесипкөй, компетенттүү жана көз карандысыз институтун түзүүгө көмөктөшүүгө тийиш. Ал калыстыктын, көз карандысыздыктын жана судьялар корпусунун коомдун жана Кыргыз Республикасынын жарандарынын алдында толук отчеттуулугунун жаңы салттарын иштеп чыгууга тийиш.

11. Азыркы учурда конституциялык сот өндүрүшү менен байланышкан бардык маселелер «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы менен регламенттелет, бирок, айрым окумуштуулардын пикири боюнча, жогоруда көрсөтүлгөн мыйзам бир эле учурда материалдык жана процесстик мүнөздөгү ченемдерди камтыйт жана материалдык ченемдерди процесстик ченемдерден бөлүү максатка ылайыктуу көрүнөт, ушуга байланыштуу «Кыргыз Республикасынын конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамын иштеп чыгуу жана кабыл алуу сунуш кылынат.

12. Дүйнөлүк тажрыйбаны жана ата мекендик сот практикасындагы тенденцияларды эске алуу менен сотторду адистештирүүнү өнүктүрүү жана адистештирилген сотторду түзүү өзүнүн актуалдуулугуна ээ жана бул багытта ишти андан ары улантуу талап кылынат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Сабитова, Ж.С. Понятие и сущность судебной власти в системе государственной власти Кыргызской Республики [Текст] / Ж.С. Сабитова, И.Б.

Саргалдаков, И.Э. Айдаров // Известие ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2023. – № 5. – 57-61 б. https://elibrary.ru/title_about_new.asp?id=53376

2. Сабитова, Ж.С. Организация и порядок деятельности специализированных судов и судов общей юрисдикции в Кыргызской Республике [Текст] / Ж.С. Сабитова, И.Б. Саргалдаков, И.Э. Айдаров // Известие ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2023. – № 5. – 61-64 б. https://elibrary.ru/title_about_new.asp?id=53376

3. Сабитова, Ж.С. Становление и развитие судебной системы в суверенном Кыргызстане [Текст] / Ж.С. Сабитова, Дж.Ж. Асанбекова, И.Э. Айдаров, С.М. Байболотова // Предупреждение преступности. Казахстанская криминологическая ассоциация – Алматы, 2023. – № 3 (67). – 26-30 б.

4. Сабитова, Ж.С. Гарантии государства по защите прав и свобод человека и гражданина, осуществляемой путем отправления правосудия специализированными судами [Текст] / Ж.С. Сабитова, Б.Дж. Рысмендеев, Мирланбек уулу Азамат // Предупреждение преступности. Казахстанская криминологическая ассоциация – Алматы, 2023. – № 3 (67). – 30-35 б.

5. Сабитова, Ж.С. Место и роль судов и органов внутренних дел в обеспечении безопасности в суверенном Кыргызстане [Текст] / Ж.С. Сабитова, Дж.Ж. Асанбекова, М.С. Акматбеков // Вестник Российского государственного социального университета. – Ош, 2023. – № 2. – 10-16 б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59370600>

6. Сабитова, Ж.С. Содержание и формы организации взаимодействия судов и органов внутренних дел по обеспечению безопасности государства в суверенном Кыргызстане [Текст] / Ж.С. Сабитова, Дж.Ж. Асанбекова, М.С. Акматбеков // Вестник Российского государственного социального университета. – Ош, 2023. – № 2. – 16-23 б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59370601>

7. Сабитова, Ж.С. Принципы реализации судебной власти в Кыргызской Республике [Текст] / Ж.С. Сабитова, И.Б. Саргалдаков, И.Э. Айдаров // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2023. – № 9. – 44-47 б. https://elibrary.ru/title_profile.asp?id=68262

8. Сабитова, Ж.С. Некоторые вопросы правоприменительной практики осуществления права на судебную защиту в Кыргызской Республике [Текст] / Ж.С. Сабитова, И.Б. Саргалдаков, И.Э. Айдаров // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2023. – № 9. – 47-51 б. https://elibrary.ru/title_profile.asp?id=68262

Сабитова Жамиля Сабитовнанын «Кыргыз Республикасынын сот системасындагы адистештирилген соттор» темасында 12.00.11 – сот бийлиги, прокурордук көзөмөл, укук коргоо ишмердигин уюштуруу адистиги боюнча юридика илимдердин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: адистештирилген соттор, жалпы юрисдикциядагы соттор, адистештирилген соттордун түзүлүү жана өнүгүү этаптары; Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту; конституциялык контролдоо; конституциялык сот өндүрүшү; конституциялык контролдун принциптери; Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун компетенциясы; адистештирилген соттун судьяларын тандоо жана шайлоо; администрациялык соттор.

Диссертациялык изилдөөнүн объектисин Кыргыз Республикасында адистештирилген сотторду уюштуруу жана алардын иш чөйрөсүндө түзүлгөн коомдук мамилелер түзөт.

Изилдөөнүн максаты адистештирилген соттор түшүнүгүн, укуктук табиятын, анын сот системасындагы жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлигинин бүтүндөй механизмдеги ордун жана ролун талдоо, адистештирилген соттордун натыйжалуу ишине тоскоол болуп жаткан проблемаларды ачуу, ошондой эле адистештирилген соттордун ишин андан ары өнүктүрүү боюнча сунуштарды негиздөө болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин материалисттик диалектиканын жоболору түзөт, тарыхый, салыштырма-укуктук, формалдуу-логикалык, проблемалык-теориялык, статистикалык жана илимий билимдердин башка ыкмалары колдонулат.

Алынган жыйынтыктар жана алардын илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы бул иштин Кыргыз Республикасындагы адистештирилген соттордун уюштуруу-укуктук өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн ачып берген жана системалаштырган учурдагы алгачкы илимий изилдөөлөрдүн бири болуп саналгандыгында. Теориялык-укуктук кубулуш катары адистештирилген сотторго комплекстүү изилдөө жүргүзүлдү, Кыргыз Республикасындагы адистештирилген соттор институтунун практикалык жана теориялык проблемаларына, анын ичинде бул органдардын түзүлүшү жана иштеши, алардын жалпы юрисдикциядагы соттор менен өз ара аракеттенүү маселелерине, Кыргыз Республикасында өнүгүү перспективаларына комплекстүү көз караштар белгиленди.

Колдонуу боюнча сунуштар. Түзүлгөн жоболор укук колдонуу практикасында, ошондой эле Кыргыз Республикасында адистештирилген сотторду уюштуруу проблемаларына жана ишине тиешелүү мыйзам чыгаруу демилгелерин ишке ашырууда колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: сот органдарынын ишмердүүлүгүндө; окуу курстарын окутууда жана иликтөөдө жогорку юридикалык окуу жайлардын окуу процессинде; окуу жана методикалык адабияттарды даярдоодо колдонулат.

РЕЗЮМЕ

диссертации **Сабитовой Жамили Сабитовны** на тему «**Специализированные суды в системе судов Кыргызской Республики**», представленной на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности

Ключевые слова: специализированные суды, суды общей юрисдикции, этапы становления и развития специализированных судов; Конституционный суд Кыргызской Республики; конституционный контроль; конституционное судопроизводство; принципы конституционного контроля; компетенция Конституционного суда Кыргызской Республики; отбор и избрание судей специализированного суда; административные суды.

Объект диссертационного исследования составляют общественные отношения, складывающиеся в сфере организации и деятельности специализированных судов в Кыргызской Республике.

Целью исследования является анализ понятия, правовой природы специализированных судов, ее места и роли в судебной системе и в целом механизме государственной власти Кыргызской Республики, вскрытие существующих проблем, мешающих эффективной работе специализированных судов, а также обоснование предложений по дальнейшему развитию деятельности специализированных судов.

Методологическую основу исследования составят положения материалистической диалектики, применяются исторический, сравнительно-правовой, формально-логический, проблемно-теоретический, статистический и иные методы научного познания.

Полученные результаты и их научная новизна. Научная новизна диссертационного исследования состоит в том, что данная работа является одним из первых современных научных исследований, раскрывающих и систематизирующих особенности организационно-правового развития специализированных судов в Кыргызской Республики. Проведено комплексное исследование специализированных судов как теоретико-правового явления, представлено комплексное видение практических и теоретических проблем института специализированных судов в Кыргызской Республике, в том числе вопросов формирования и функционирования этих органов, их взаимодействия с судами общей юрисдикции, перспективы развития в Кыргызской Республике.

Рекомендации по использованию. Сформулированные положения могут быть использованы в правоприменительной практике, а также при реализации законотворческих инициатив, касающихся проблем организации и деятельности специализированных судов в Кыргызской Республике.

Область применения: В деятельности судебных органов; в учебном процессе высших юридических заведений при изучении и преподавании учебных курсов; при подготовке учебной и методической литературы.

SUMMARY

dissertation by **Zhamili Sabitova** on the topic “**Specialized courts in the court system of the Kyrgyz Republic**”, submitted for the academic degree of Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.11 – judicial power; prosecutor supervision; organization of law enforcement activities

Key words: specialized courts, courts of general jurisdiction, stages of formation and development of specialized courts; Constitutional Court of the Kyrgyz Republic; constitutional control; constitutional proceedings; principles of constitutional control; the competence of the Constitutional Court of the Kyrgyz Republic; selection and election of judges of a specialized court; administrative courts.

The object of the dissertation research is social relations emerging in the sphere of organization and activities of specialized courts in the Kyrgyz Republic. The subject of the study the legal norms regulating the legal status of men and women serve.

The purpose of the study is to analyze the concept, the legal nature of specialized courts, its place and role in the judicial system and the whole mechanism of state power of the Kyrgyz Republic, to reveal existing problems that interfere with the effective work of specialized courts, as well as to substantiate proposals for the further development of the activities of specialized courts.

The methodological basis of the study will be the provisions of materialist dialectics; historical, comparative legal, formal logical, problem-theoretical, statistical and other methods of scientific knowledge are used. The scientific novelty and the significance of the obtained research results lies in the fact that the dissertation is a monographic work devoted for the first time to a comprehensive study and solution of an important scientific problem of ensuring the principle of gender equality in the Kyrgyz Republic..

The results obtained and their scientific novelty. The scientific novelty of the dissertation research lies in the fact that this work is one of the first modern scientific studies that reveals and systematizes the features of the organizational and legal development of specialized courts in the Kyrgyz Republic. A comprehensive study of specialized courts as a theoretical and legal phenomenon was carried out, a comprehensive vision of the practical and theoretical problems of the institution of specialized courts in the Kyrgyz Republic was presented, including issues of the formation and functioning of these bodies, their interaction with courts of general jurisdiction, and development prospects in the Kyrgyz Republic.

Recommendations for use. The formulated provisions can be used in law enforcement practice, as well as in the implementation of legislative initiatives related to the problems of the organization and activities of specialized courts in the Kyrgyz Republic.

Scope of application: In the activities of judicial authorities; in the educational process of higher legal institutions when studying and teaching educational courses; in the preparation of educational and methodological literature.